

Самур

№ 10(336) 2019-йисан 22-ноябрь

1992-йисан январдилай акъатзава

Цийивилер

www.samurpress.net

Такъатар чара ийда

Азербайжан Республикадин Президент Ильгам Алиева Леки-Къебеле ракун рехъ тухун давамарун патал серенжем къабулна. Гъа сенрежемдив къадайвал, гъукуматдин бюджетдай «Азербайжандин ракун рекъер» акционервиллин жемиятдиз 45 миллион манат пулунин такъатар чара ийда. И кар патал Министррин Кабинетдиз ва талуқ министерстводиз герек тир таштуругъар ганва.

Харьковда гүмбет эцигда

Украинадин къвед лагъай чехи шегъер тир Харьковда Низами Генжевидин тъварунхъ галай парк кутада ва ана чехи шаирдин гүмбет эцигда. И кардихъ авсиятда Азербайжандин Украинада авай посол Азер Худиев шегъердин мэр Геннадий Кернесахъ галаз гуруншиш хъана ва Азербайжан вичин такъатралди ихътин парк ачухариз гъазур тирди лагъана. Абуру инлай къулухъни медениятдин рекъяй санал ихътин крат кылес тухун къарадиз къачуна.

Чалар хүн патал

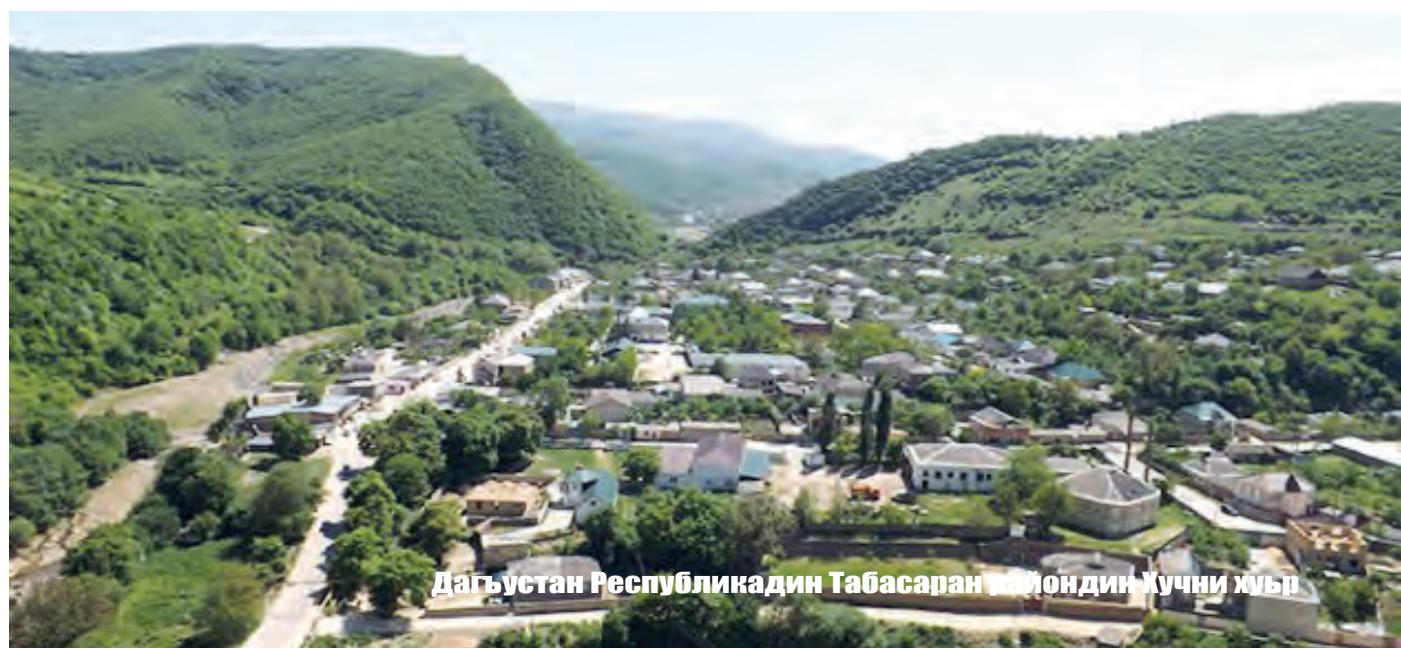

И мукъвара Москвада кылес фейи Урус Чалан Советдал уруслай Чалар хүн ва вилик тухун патал кылес тухузтай кратикай ихтилатдайла, Россиядин къадардиз Тимил халкъарин месэләяни къарагъарна. Мярекатдал РФ-дин Президент В.Путин жуъреба-жуъревал хвена Кланзана. Къадардиз Тимил халкъарин Чаларал къел-хъин вилик тухун, газетар, журналар ва ктабар акъудун патал гъукуматди виликан вахтара хиз пул ахъяна Кланзана.

Советдал лагъайвал, алай вахтунда Россиядин къадардиз Тимил 20 халкъдин Чалар рекъидай гъалда ава. И кардин вилик пад къуна, Чалар рекъиз туна Кланзавач.

И ийкъара РФ-дин Гъукуматдин Думади Россиядин къадардиз Тимил халкъарин цийи сиягъ түкъурун патал къаар къабулна. Мукъвал вахтара уълкведа вири Чалар хүн патал девирдив къадай программа кардик кутада.

И ЧИЛ ХАЙИ ДИГЕ Я

Дагъустан Республикадин Табасаран райондин хучни хуър

ЧИ КЬИЛИН ГАФ

РЕДАКТОРДИН ПИШ

нин мая я, рульгъ я. Хизан, мукъва-къилияр Кланзавайди диде тушни?

Ватандиз «диде ватан» душуышдай лутгузани? Хайи Чалаз «дидед Чал» лагъайбуруз и гафарин мас, абурун метлебувал тийижиз тири?

РикI тIар жедай кар я. Интернетдин чинра чин чуру-бакъуар лезги Чал хиз къелемдиз гузайчи близи ватанэйлийрал са акъван тахсир алачирди къатIун четин туш. «Мамайри» чехи авунвай, дидед Чалалай гъеरи вири Чаларал рикI алай и «аялпиз» руыгъдин тарсар ни гуда? Абуру гъикI гъавурда твада хыи, гъар са халкъ хузвайди вичин Чал я?

Къенин юкъуз чи халкъдин виридалайни кар алай месслайрикай сад жегъил дидеяр чин веледрихъ галаз лезгидалди раҳунхъ ялун я. Абуру маса Чалар чир тежез кичлела, чин велед дидед Чалакай магърум ийизва. Гъа и кардалди абуру чири гъихътин чехи гунағъдиз рехъ гузватIа фагъумзавач. Ада гъихътин залан нетижайрал гъизватIа фикирзавач.

Са шумуд юс инлай вилик Түркиядин Анкара шегъерда кылес фейи фестивалдиз за «Сувар» ансамбл тухванай. Ана чи вилик фейсбукда фадлай захъ галаз дуствал ийизвай Усман Гуучмез лутгъудай са жегъил экъечIнай. Яргъал Балыкесир вилаятдай иниш чахъ галаз лезги Чалал ихтилат авун паталди атанвай ам. Къве юкъуз ансамблдикъ галаз санал хвайи Усман чи лезгидалди раҳункай тух жезвачир. Вич хайи Чалалди са акъван хъсандиз раҳзашвачIнай, дидед Чал адас рикIл Кланзавайди гъасятда чир жезвай.

Са шумуд юс алатаюла Түркиядин Балыкесир вилаятдиз акъатай зун инин лезгиррикъ галаз мукъувай таниш хънай. Ана зун са күнни мяյтепарнай. Усман Гуучмез лезгидалди вижеваз раҳазвай. Абурун къвализ илифна дидеди къин бубадихъ галаз мукъувай таниш хъайила Усмана агъ аладарна лаънай:

- Чаз дидедини бубади лезги Чал чирнач. Абурун чаз түрк Чал хъсандиз чир тахъуни киче тир. За лезги Чал абурун сад-са дахъ галаз ихтилатрай чирна. Дидед Чал чириз Кланз цигел тир зун. ГъвечIизамаз абуру заз Чал чирнайIа, гила икъван четин жечир.

Адан дидедини бубади тахсирлудаказ хчин гаф тестикъарнай.

Усманан гафар гъич рикъелай алатдак:

- Чи къисметар четинбур хъана. Чакай я туруквер хъана, яни лезгияр. Турук Чалалди михъиз раҳун түрк хъун лагъай Чал туш. Лезги Чал чир тахъуни чун лезгивиляй ақсуздавач. Аллагъади чун лезгияр хиз халкънаватIа, чун лезгидин рульгъни хвена Кланзана. Рульгъ лагъайIа, Чала кутазвайди я.

И гафарихъ са вуч ятIани гилиг хъувун четин я. Халкъдин чехивал, адан рульгъдин къакъанвал хуъз чирзавайди дидеяр тири шаксуз я. Абуру гайи нек, лагъай гафар, чирай крат я халкъдин къисметар, адан пакъган югъ гъихътинди жедатIа чирзавайди.

Алай вахтунда У.Гуучмеза Балыкесирда «Дагъустан» тIар алай къватIалдиз регъбервал гузва. Гъурбатда халкъ агуздавайди дидед Чал тирди хъсандиз чизвай и ватанперес касдин алахъунар себеб яз эхиримжи йисара Түркиядин и вилаятда лезгийрин меденият хъун, ам вилик тухун патал зурба крат физва.

И ийкъара Бакуда вичихъ чехи алакъунар авай, 14 яшарин Рагъим Абдулкеримовахъ галаз таниш хъана зун. Испан Чалаз талуқ республикадин конкурсада сад лагъай чка къунвай, азербайжан, уруслар, инглис, француз ва немс Чаларал рикI алай и гада лезги тири чир хвайила гзаф хвеши хъана заз. Адан диде Алиядиз сувал гана за:

- Лезги Чал чизвани Рагъимаз?

- Гъелбетта чизва, - дидеди лезги Чал жаваб гана гадади. - Лезги Чал чир хъуни, чи къетлен сесери, лабиал гъарфари заз къецепатан Чаларал бегъемдиз чириз къумек гузва. Им зи муаллимрини лутгъузва. Садни жуван Чал чир тахъун вуч лагъай Чал я? Завай и кар къабулз жезвач.

Адан гафариз дидеди къуват гана:

- Зазни, аялдин бубадизни са шумуд Чал хъсандиз чизва. Анжака Къвале чун дидед Чалалди раҳада. Хайи Чалархъ хизан агуздай гуж ава, адан дад са масад я, - лагъана иер дишегъелиди.

Рульгъ кутуна адан гафари захъ. Вичин хизанда лезги рульгъ хузвай, веледриз дидед Чал Кланзавай ихътин дидеяр чахъ гзаф хънайIа, - лагъана за жува жуваз.

Ləzgi Dili

Iber-Qafqaz dillərinin nax-dağıştan qrupunun (əvvəllər nax-ləzgi və yaxud çeçen-ləzgi qrupu adlanırdı) ləzgi yarımqrupuna aid olan ləzgi dili dünyanın qədim dillərindən biridir. Onu tədqiq edən yerli və xarici alimlərin bir qismi əvvəller bu dilin 4 min il bundan əvvəl yarandığını israr edirdi. 1965-ci ildə "Znaniye - sila" jurnalında dərc olunmuş "Açılmamış sirlər adası" ("Ostrov nerazgadannix tayn") məqaləsinin müəllifi V.Şevoroşkin bir sıra tutarlı dəlil-lərə əsaslanaraq, ləzgi dilinin azı 5 min illik tarixə malik olduğunu bildirdi. Bundan sonra bir sıra alimlər bu dilin 7 min il bundan əvvəl mövcud olduğunu göstərdilər. Nəhayət, ləzgi dilinin sivilizasiyanın ilk dillərinə aid olmasına dair elmi məqalələr yazıldı, onun xett, xurrit, urartu dillərinə yaxınlığı dil materialı əsasında sübuta yetirilməyə başlandı. Həqiqətən də müasir ləzgi dilində vaxtilə həmin dillərdə işlənmiş və mənasını olduğu kimi saxlamış onlarca söz vardır.

Bir sıra alimlər qədimlik baxımından ləzgi dilini hind-çin dilləri ilə müqayisə edirlər. Çünkü ləzgi dilində sözlərin əksəriyyəti bir və ya iki hecalı (dilçi alimlərin son araşdırmalarına görə lügət fondunun 56 faizindən çoxu) olduğuna görə belə müqayisə üçün əsas yaranır. Lakin həmin dillərdə fərqli olaraq, ləzgi dilində sözlərin yaranmasının özünəməxsus qanuna uyğunluqları vardır.

Qədim ləzgi sözlərinin əksəriyyəti asan və yaddaşalan olmaqdan ötrü şeirvari, qafiyəli yaradılıb. Hətta bədən orqanlarının adları da qafiyəlidir. Məsələn: "кыл" ("baş"), "вил" ("göz"), "гъил" ("əl"), "къуъл" ("ayaq") və s. Üç səsdən ibarət sözlərin istər ilk, istə orta, istərsə də son fonemini dəyişdikdə onlarca yeni söz əmələ gelir. Məsələn, "rap" ("külək") sözünün birinci fonemini dəyişdikdə "пap" ("yük"), "rap" ("ağac"), "uap" ("kağız"), "cap" ("yun"), "xap" ("dol"), "ułap" ("xətt"), "klap" ("ox-lov"), "гъар" ("mala"), "хъар" ("xərək"), "ułap" ("saq") və s. yeni sözlər alınır. İlk və sonuncu fonemi dəyişdikdə 7-12 çalar yaranan sözlər çoxluq təşkil edir. Məşhur gürçü alimi Q.V.Topuria bu cür birhecalı sözləri azı 4-5 min illik tarixə malik xalis ləzgi sözləri adlandırır.

Maraqlıdır ki, ləzgi dilində yer üzündə ilk baxışda həyat nişanəsini əks etdirən nə varsa, qədim insanın ilk dərk edib ad qoya biləcəyi bütün şeylər birhecalı sözlərlə ifadə olunur. Məsələn: "Чил" ("Yer"), "цав" ("göy"), "Рагъ" ("Günəş"), "Варз" ("Ay"), "гъед" ("ulduz"), "ял" ("hava"), "яд" ("su"), "uлај" ("od"), "къай" ("soyuq"), "циф" ("bulud"), "гар" ("külək"), "марф" ("yağış"), "векъ" ("ot"), "тар" ("ağac"), "екв" ("işıq"), "югъ" ("gündüz"), "ийиф" ("gecə"), "накъв" ("torpaq"), "къван" ("daş"), "сыв" ("dağ"), "гъуъл" ("dəniz") və s. Belə sözlər ləzgi dilində olduqca çoxdur.

Görkəmli rus şərqşünası P.K.Uslar sadəliyinə, zənginliyinə, axıcı və rəvan olmasına görə ləzgi dilini şeir dili adlandırmışdı və göstərmişdi ki, ləzgilərin öz dilinə məhbəbbəti onların atalar sözlərində geniş əksini tapıb.

Ötən əsrin 30-cu illərində məşhur dilçi alim Hacıbəy Hacıbəyov yazmışdı: "Ləzginin birinci və ən böyük qüdrəti onun dilidir". Ləzgi dili və ləzgilərin ana dilinə münasibəti ilə əlaqədar rus, gürçü, alman, fransız, ingilis, ərəb, norveç, isveç alimləri də maraqlı fikirlər söylemişlər.

Məşhur ərəbşünas, tarix elmləri doktoru, professor Amri Şixsaidovun yazdığı kimi, hələ X əsrədək ləzgi dilində kitablar mövcud idi və ləzgi ədəbi dili yaranmışdı. Ərəb ta-

rixçisi Zəkeriyə əl-Qəzvininin verdiyi məlumatə görə XI əsrə böyük səlcuq vəziri Nizam əl-Mülkün göstərişi ilə Dərbənddə və onun ətrafında açılmış mədrəsələrdə dərslər iki dildə – ərəb və ləzgi dillərində keçilirdi. Həmin dövrədə əl-Muzanının "Müxtəsər" kitabı və İmam Şafinin qanunlara aid kitabı ləzgi dilinə tərcümə olunmuşdu. 1131-ci ildə Dərbənddə olmuş Əbu Həmid Məhəmməd əl-Qarnati şəhər məclisində əmirin əl-Mahamilinin "Kitab əl-Mukni" əsərini buraya toplaşanlara oxuduğunu və 13 dildə onlara izah etdiyini bildirir. Birinci ləzgi dilinin adı çəkilir. V.V.Latışevin, N.A.Karaułovun, Q.A.Klimovun və bir çox başqa alimlərin yazdığı kimi, antik yunan və latin müəlliflərinin əsərlərində də ən çox adı çəkilən Qafqaz dillərindən biri ləzgi dilidir.

Ösrlər boyu baş verən işgallar ləzgi xalqı kimi ləzgi dilini də bir sıra məhrumiyyətlərə düşər etdi. Məhəmmədhəsən Vəlili özünün 1921-ci ildə Bakıda nəşr olunmuş "Azərbaycan. Coğrafi-təbii, etnoqrafik və iqtisadi müləhizat" kitabında haqlı olaraq yazmışdı: "Ləzgi xalqları müxtəlif xalqların uzun müdəddəli hökmənlığına baxmayaraq, öz dillərini və ilkin xarakterlərini qoruyub saxlaya bilmişlər. Təbii şəraitin səbəb olduğu Qafqaz dağlarındakı uzun müddət davam edən ayırlimanın belə bir nəticəsi olub ki, ləzgilər müxtəlif dillərdə danişan çoxlu tayfalara ayırlıblər."

Tarixi məxəzlərdən məlum olduğu kimi, ləzgi dili vaxtilə Qafqazda ən çox işlənən dillərən biri olmuşdur. Semyon Bronevskinin 1823-cü ildə Moskvada çap etdirdiyi "Qafqaz haqqında ən yeni coğrafi və tarixi məlumatlar" ("Noveyiye geografičeskiye i istoričeskkiye izvestiya o Kavkaze") kitabında qeyd etdiyi kimi, o vaxt nəinki Cənubi Dağıstanın və Azərbaycanın şimal bölgəsinin, həmçinin Dağıstanın Cenquten, Akuşa, Qaraqaytaq, Kubaçı, Tabasaran, Qazıqumux əyalətlərinin əhalisi, eyni zamanda Dərbəndin və Şirvanın xeyli əhalisi də ləzgicə danişirdi. 1636-1638-ci illərdə Qafqazda olmuş Adam Oleari Şabran əhalisinin ləzgi dilində danişdığını qeyd etmişdi. Bununla yanaşı, başqa müəlliflərin də yazdığı kimi, XVIII-XIX əsrərdə Qafqazda ən çox işlənən dil tatar (Azərbaycan) dili, ikinci ləzgi duli idi. Akademik Q.A.Klimov ötən əsrin 60-ci illərinədək Qafqazın ən çox işlənən beş dili sırasında ləzgi dilinin dördüncü yerdə dayandığını göstərir. Hazırda təkcə Azərbaycanda və Dağıstanda 1 milyondan çox əhali bu dildə danişir.

Ləzgi dil qrupuna daxil olan ləzgi, tabasaran, ağul, rutul, saxur, qızı, buduç, arçı, udin, xinalıq dilləri arasında ən çox tədqiq olunan ləzgi dilidir. İndiyədək tam tədqiq olunmamış həput və cek dilləri də bu qrupa daxildir.

Filologiya elmləri namizədi N.Abdulmütəllibovun 2004-cü ildə Mahaçqalada rus dilində çap etdirdiyi "Ləzgi dilşünaslığında dair məlumat kitabı"ndan məlum olduğu kimi, hələ 10 il bundan əvvələdək ləzgi alimləri və 20-dək ölkənin tədqiqatçıları ləzgi dili ilə bağlı 3300 məqalə, oçerk və kitab yazımları. Təkcə son 40 il ərzində 2 minədək məqalə, 30-dan çox kitab çap olunub.

Ləzgi alimləri tərəfindən bu dilin elmi cəhətdən öyrənilməsi XIX əsrənən başlanılmışdır. Həmin dövrədə Qəzənfər bəy Zülfüqarov, Abucəfər Məmmədov, Həsən Alqadari kimi alimlərin ləzgi dili ilə bağlı elmi məqalələri və kitabları işq üzü görmüşdür. XX əsrə bu sahədə Hacıbəy Hacıbəyov, Abdul Qadir Alqadər (Alqadarski), Məhəmməd Haciyev, Uneyzat Meylanova, Bukar Talibov, Racidin Heydərov, Əhmədulah Gülməhəmmədov,

Şəmsəddin Səədiyev, Faida Qəniyeva, Kərim Kərimov, Ənvər Şeyxov, İsrafil Əfəndiyev kimi tanılmış dilçilər ləzgi dilinin tədqiq olunmasına və inkişaf etdirilməsinə böyük töhfələr vermişlər. Onlardan H.Hacıbəyov 1934-cü ildə "Ləzgi qrammatikası", A.Alqadarski 1938-ci ildə "Ləzgi dilinin qrammatikası. I hissə" və 1941-ci ildə "Ləzgi dilinin qrammatikası. II hissə" kitablarını çap etdirmişlər. 1950-ci ildə rus alimlərinin "elmin Hannibalı" adlandırdıqları Məhəmməd Haciyevin 35 min sözdən ibarət "Rusca-ləzgicə lügət" kitabını, 1962-ci ildə "Ləzgi dilinin qrammatikası. I hissə. Fonetika və morfologiya" və "Ləzgi dilinin qrammatikası. II hissə. Sintaksis" kitabları işq üzü görmüşdür. Ümumiyyətlə, ötən əsrə 30-dan çox ləzgi dilçi alimi bu sahədə səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. Hazırda yaşlı nəslin nümayəndələri ilə yanaşı gənc alimlər də doğma dilin ayrı-ayrı sahələrini tədqiq etməklə məşğuldur.

Müasir dövrədə ləzgi dilçilik elmini filologiya elmləri doktorları Faida Qəniyeva, Qurban Akimov, Feyzüdin Nağıyev, İsrafil Əfəndiyev, filologiya elmləri namizədi Nəriman Abdülmütəllibov kimi alimlər və başqaları zənginləşdirirlər. Akademik Ə.Gülməhəmmədov 2012-ci ildə 3 cilddən ibarət "Ləzgi dilinin izahlı lügəti"ni çap etdirmişdir. Orta və ali məktəblər üçün ləzgi dili dərsliklərinin yazılışında Ə.Gülməhəmmədovla yanaşı akademik Həmidullah Məhəmmədov, filologiya elmləri doktoru, professor Racidin Heydərov, həmçinin Salaudin Səlimov, Averdi Ramaldanov, Səlimxan Mirzəxanov, Nəfisə Əsədullayeva kimi alimlər də böyük əmək sərf etmişlər. Professor Yarlı Yarlıyev ləzgi dilinin qədim pelazgi, xurrit, xett, urartu dilləri ilə qohumluğunun öyrənilməsi sahəsində maraqlı tədqiqatlar aparmışdır.

Ləzgi dili dərsliklərinin yazılışası və çapı 3 mərhələyə bölünür. İlk mərhələ XIX əsrin əvvəllərindən XX əsrin əvvəllerinədək olan dövrü əhatə edir. XIX əsrin ikinci yarısında çap olunmuş dərsliklərdən Qəzənfər bəy Zülfüqarovun "Küre əlibəsi"ni və Abucəfər Məmmədovun "Küre əlibəsi və oxu üçün ilk kitab"ını göstərmək olar. 1911-ci ildə Tiflisdə P.K.Usların əlibəsi ilə yazılmış "Küre əlibəsi və oxu üçün ilk kitab" dərsliyi çap olunmuşdur.

İkinci mərhələ 1928-1938-ci illəri əhatə edir. Sovet hakimiyyəti illərində, milli dillərə qayıçı dövrü adlanan həmin mərhələdə kütləvi şəkildə onlarca dərslik nəşr olunmuşdur. Bu mərhələnin ilk dərsliyi A.Alqadarskinin 1928-ci ildə çap etdirdiyi "Yeni ləzgi əlibəsi və ilkin oxu kitabı"dır.

Ötən əsrin 40-ci illərindən sonrakı dövr üçüncü mərhələni təşkil edir. Bu dövrədə həm orta məktəblər, həm də ali məktəblər üçün ləzgi dilində onlarca dərslik çap olunmuşdur.

Ləzgi dilinin təmizliyinin qorunub saxlanması və daha da inkişaf etdirilməsində bir çox yazıçı və jurnalistlərin xidməti əvəzsizdir. Bu baxımdan Yetim Eminin, Süleyman Stalskinin, Ziyyadin Əfəndiyevin, Rasim Hacıyev, Əhəd Ağayevin, Əziz Aləmin, Feyzüdin Nağıyevin, Zabit Rizvanovun, Ləzgi Nemətin, Qiyyas Məcidovun, Qurban Akimovun, Müzəffər Məlikməmmədovun, Sədaqət Kərimovanın və başqalarının adlarını xüsusi qeyd etmək olar. M.Məlikməmmədovun 2008-ci ildə işq üzü görmüş "Ləzgi چالار" ("Ləzgi dilləri") kitabı dilçilik elminə yaxşı töhfədir. Akademik Ə.Gülməhəmmədovun qeyd etdiyi kimi, müasir dövrədə ləzgi mətbuat orqanları sırasında doğma dilin təmizliyinin qorunub saxlanması və onun inkişaf etdirilməsi uğrunda mübarizə hal xeyli rus sözləri göstərilir.

"Samur" qəzeti həm də əmək sərf etmişlər. Qəzet son illər "Taafarqan" ("Lügət") rubrikası altında 4 minədək qədim və unudulmuş ləzgi sözlərini toplayıb xalqa çatdırmışdır.

Ləzgi dilinin elmi cəhətdən öyrənilməsinə hələ XVIII əsrənən başlayaraq alman, ingilis, rus, gürçü, erməni alimləri də böyük məraqə göstərmişlər. XVIII əsrə P.S.Pallasın, N.A.Güldenştətin, XIX əsrə Y.Klaproton, R.F.Erkertin, A.A.Sifnerin, B.Dornun, A.Zavadskinin, XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində K.F.Qanın, A.M.Dirrin, İ.I.Pantuxovun, B.Efronun, N.Y.Marrin, N.Trubetskoyun, R.M.Şaumyanın, A.N.Genkonun, İ.K.Abuladzenin və başqalarının ləzgi dili ilə əlaqədar apardıqları tədqiqatlar bugün də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müasir dövrədə məşhur alman alimlərindən Volkfang Şults, Martin Xaspelmat, isveçləli alim Marianna Beerle Moor və başqaları ləzgi dili müxtəlif sahələrini tədqiq etmişlər. Artıq ABŞ, Norveç, Fransa, İngiltərə, Türkiyə, Qırğızistən, Ukrayna dilçiləri də ləzgi dili ilə yaxından maraqlanmağa başlamışlar.

Rus alimlərindən N.A.Güldenştətin, P.K.Usların, Y.A.Bokaryovun, A.N.Qenko-nun, Y.D.Deşeriyevin, L.I.Jirkovun, Q.A.Klimovun, A.C.Kibrinkin, M.Y.Alekseyevin ləzgi dilinin elmi cəhətdən öyrənilməsində xidmətləri xüsusi çoxdur. Həmin alimlərdən birincisi 1819-cu ildə Moskvalı filologiya elmləri doktorları Faida Qəniyeva, Qurban Akimov, Feyzüdin Nağıyev, İsrafil Əfəndiyev, filologiya elmləri namizədi Nəriman Abdülmütəllibov kimi alimlər və başqaları zənginləşdirirlər. Akademik Ə.Gülməhəmmədov 2012-ci ildə 3 cilddən ibarət "Ləzgi dilinin izahlı lügəti"ni çap etdirmişdir. Orta və ali məktəblər üçün ləzgi dili dərsliklərinin yazılışında Ə.Gülməhəmmədovla yanaşı akademik Həmidullah Məhəmmədov, filologiya elmləri doktoru, professor Racidin Heydərov, həmçinin Salaudin Səlimov, Averdi Ramaldanov, Səlimxan Mirzəxanov, Nəfisə Əsədullayeva kimi alimlər də böyük əmək sərf etmişlər. Professor Yarlı Yarlıyev ləzgi dilinin qədim pelazgi, xurrit, xett, urartu dilləri ilə qohumluğunun öyrənilməsi sahəsində maraqlı tədqiqatlar aparmışdır.

Görkəmli rus şərqşünası P.K.Usların öz kitabını «Küre dili» adlandırmış təsadüfi deyil. O vaxt ləzgilərin digər vilayətləri ilə müqayisədə Küre vilayəti Rusiyada və xarici ölkələrdə daha çox tanınır. Qafqaz mührəbəsi ilə bağlı əksər hadisələr burada baş vermiş, müridizm burada yaranmış, çarizmin müstəmləkəçilik siyasetinə qarşı mübarizənin mərkəzi bura olmuşdu. Ona görə də alim ləzgi dilini Küre vilayətinin adı ilə bağlayaraq, «Küre dili» kimi təqdim etmişdir.

Gürçü alimləri ləzgi dilini elmi cəhətdən araşdırmaq üçün xüsusi böyük əmək sərf etmişlər. Bu baxımdan dünya şöhrətli dilşünas, akademik A.S.Çikobava, akademik A.Q.Şanidze, filologiya elmləri doktorları İ.Abuladze, Q.V.Topuria, V.I.Kikilaşvili, U.A.Melikaşvili, R.S.Miminoşvili, B.K.Qiqineyşvili, E.F.Ceyranaşvili kimi alimlərin elmi axarları diqqətəlayiqdir. Təkcə ötən əsrə 34 gürçü alimi ləzgi dili haqqında 200-ə yaxın elmi məqalə və kitab yazıb.

Dünya dilçilərinin diqqətini çalb edən ləzgi dili üç böyük ləhcədən – Küre, Samur (əvvəllər Axtı ləhcəsi adlanırdı) və Quba ləhcələrindən ibarətdir. Küre ləhcəsinə Gürne, Qurah, Yarkı dialektləri, Samur ləhcəsinə Axtı və Doquzparə dialektləri, Quba ləhcəsinə Quba, Qusar, Qımil-Küsənət dialektləri, U.Meylanovaya görə həm də Kuzun dialekti daxildir. Bundan əlavə ləzgi dilinin 20-dən çox şivəsi vardır.

Ləzgi ədəbi dilinin əsasını Küre ləhcəsinin G

ЧИ ХҮҮРЭРИН ТІВАРАР

Чи хүрерикай сифте яз малумат гайди Страбон я. Чи гел ва лег тайфайар скиф тайфайар я лагъай Страбона абурухъ Чехи хүрер авайды къалурнава. (Килиг: Страбон. География. Кн. XI, 5, I; ВДН, 1947, №1, ч.222). Скифар лезгийрин бубаяр хыз кълемедиз ганвай XIII виш йисарин монгол тарихчи Инона Магакидин лезгияр Къафкъаздин Чехи ва чпихъ гзаф хүрер авай халкъарикий тирди къилд къейд авунва. (Килиг: История монголов Инона Магаки, XIII в. Перевод К. Патканова, Спб, 1871, ч. 2-3). И алимар чи халкъдин дувулрал, этногенездал гълтайла ягъалмиш ятчани, абуру лезгийрихъ къадим яшайищдин чкаяр, хүрер, меденият авайды къалурун рикелай ракъурнавач.

Гүргүйнлэй ихтиин авторрин эсэрар асадиз къачуна лезгийрикай малумат ганвай са къадар маса алимри къиенва хьи, скиф-сармат элементар Къафкъаздин атайдалай агъзур йисар вилик лезги тайфайри ина бине кутунвай. Субут паталди Самур ва Гульгери ваччарин дерейра энеолит девирда чпин бине кутур хүрерин тарихар рикел хун, Мамрач, Гилияр ва маса хүрерин патаривай жагъанвай жуъреба-жүре къапарин амукъаяр винел акъудун бес я. (Килиг: Котович В. Г. Отчет о работе 1-го горного отряда. Рукоп. фонд ИИЯЛ. ч 104-105; Котович В. Г. Новые археологические памятники Южного Дагестана. МАД. 1, Махачкала, 1959, ч. 135).

Макъа хуруун патавай жагъанвай археологиядин амукъайри сифте ракъун девирда (чи эрадал къедалди VII-IV виш йисара) лезгийрихъ гъихътин тарих ва меденият авайтла делирлди субутзава. Иной жагъанвай къве патал мурз алай яргы тураги, чукъулри ва маса затчар къалурзайвал, а девирда лезгийри ракъукаий менфят къачузтай ва адакай яракъар, гъар са жуъредин къапар расзавай. Идалай гъейри абуру хъипреприкай, къарабдикай расзавай бэзекдин затчар Закавказъедин ва вилик патан Азиядин халкъари къачузвойдий малум жеза. (Килиг: М. Н. Пикуль. Первобытообщинный строй на территории Дагестана, т. I, Махачкала, 1957, ч. 20-21).

Бязи алимри гъахълу яз Къубадин чилерал хъайи Эмирвар, Къиливар, Хъилавар хътин къадим хүрерин тіварар къадайла, эхиримжи къве топоним Кильвар ва Шилавар хыз къалурзава. Гуя и тіварар фарс чалан «Келе» хътин мана гузтай «вар» топоформантди арадиз ганвайди я къван. (Килиг: А.С. Сумбатзаде. Азербайджанцы - этногенез и формирование народа. Баку, 1990, ч. 74).

Тарихийри чи къадим хүрер гъихътинбур тиртгэ, гъадакайни къиенва. Арабрин тарихчи Абу Йусуп Йақъут ал-Гамавиди (1179-1229) вичин «Муджам ал-Булдан» ктабда къхненай: «Лакзрин (лезгийрин – М. М.) улыкведен агъалияр мулькубурулай а кардалди тафаватлу я хьи, къадардал гълтайла абур виридалайни пара я, иер акунар авай, мягъкем бедендин сагълам инсанар я, абурун хүрер къалин я, хүрерин арада гъамиша алакъа ава.»

Къадим чешмейра (чи эрадал къедалди V-чи эрадин III виш йисар) чи Ахчагъ, Къурагъ, Чур, Къаркъар, Касан, Къаркъаран, Гелан, Гелда, Ракъин, Чепекъ, Хъилер, Гияр, Алам, Йаргу, Пел, Къевеле, Келе, Цри, Мийсар, Чанахъар, Къай хътин шегъеринни хүрерин тіварар гътнава. Амма а тіварара гъам къадим авторри чпин чаларив къадайвал къиенвавиляй, гъамни урус чалаз элкъуьрдайла гзаф дегишилэр къиле фенва. Гъавиляй Къурагъ – Кераун, Къаркъаран – Гогарен, Ракъин – Раги, Чепекъ – Джекбек, Гияр – Гуар(Куар), Чанахъар – Чанахар, Чур – Чор(Чола) хыз къиенва ва икI мад.

Юкъван виш йисарин чешмейра лезги хүрерин тіварар генани гзаф ава. Амма гъабурун транскрипцияни халис лезги

гафарилай гзаф тафаватлу я. Месела, Мисей Къафкъанкъатвацвидин «Агъвандин тархий» ктаб урус ва азербайжан чалариз элкъуьрдайла чи хүрерин тіварарикай Къацу – Къакъу, Къетенхуур – Адехер, Гелмеч – Гоменк, Урьукан – Урекан, Щрхар – Срхари, Щахуран – Дасхуран, Кис – Гис(Киш), Хуруль – Хрук, Мушкъур – Маскут(Мускур), Щугъар – Согъар, Щазпата – Сазбадай, Келет – Калсет, Къвеклам – Гегам, Къафкъанкъатвац – Каганкатук, Митирис – Метриса, Давдакъан – Дивдикан, МатГалис – Маталис хыз къиенва. Са анжах Члах хуруун тівар авайвал къалурнава.

XII виш йисарин автор Мхитар Гошан «Алпан хроника» тівар алай къватлалдин урус ва азербайжан чаларалди акъатнавай текстерани чи хүрерин тіварар къхидалия гъалатПриз рөхъ ганва. Ина Къавъпел – Хавхаберд, Къакъ – Гак, Дивахуур – Дивахур, Щерик – Чарек хыз къиенва.

X-XIII виш йисариз талукъ маса араб чешмейрани цУдрадли чи хүрерин тіварар гъя чалав къадайвал къиенва: Сувар Келе – Келей Сувар, Къурмух – Курмуг, Келе – Келе, Келепад – Калабад, Пел – Бел, Курухуур – Курхур, Сурхуур – Сурхур, Дутхуур – Дутхур, Харакъ – Харак, Къвесин – Кавазин, Хъацар – Хасар, Дузыуур – Дугур, КъаркъарКеле – Каркала, Къуруш – Курейш, Щрхар – Сахар, Къунтлар – Кунтар, Квардал – Кадал, Къудял – Кутал, Щуругъ – Сурух, Къилагъ – Калагъ ва икI мад.

Гъа икI, юкъван виш йисарин араб чешмейра чи хүрерин тіварар чуруз къиенвавиляй са бязи авторри абуруз акатайвал баянр гузва. Месела, дегъ чал-

вара Къубадин чилерал хъайи Эмирвар, Къиливар, Хъилавар хътин къадим хүрерин тіварар къадайла, эхиримжи къве топоним Кильвар ва Шилавар хыз къалурзава. Гуя и тіварар фарс чалан «Келе» хътин мана гузтай «вар» топоформантди арадиз ганвайди я къван. (Килиг: А.С. Сумбатзаде. Азербайджанцы - этногенез и формирование народа. Баку, 1990, ч. 74).

Бес фарс чала «къила» ва «хъила» вучъ я? Жаваб гуз жезвач, вучиз лагъайтла а чала ихтиин гафар авач. Мульку патахъай, археологиядин амукъайриин анра ихтиин Келеяр хъайдий тестикирзава. И топонимар анжах лезги гафарикай арадиз атанвайбур я: Эмирвар (Эмиран+вар), Къиливар (Къилин+вар), Хъилавар (Хъилан+вар). Пуд лагъай ойконим лезгийрин хъел тайфадин тіварцихъ галаз алакъалу я. Кълар районда исятдани и тайфадин тівар алай хуър ава: Хъилар (Хъилер).

А.С.Сумбатзадеди гъакI Нуран ва Камарван хътин лезги хүрерин тіварарни фарс чалан «ан» ва «ван» топоформантди арадиз ганвайди я лугъузва. (Килиг: Гъа чешме, ч. 74). Са гафни авачиз, чи чилерал фарс ономастикадин гелерни душушу жезва. Ингье им чадин топонимиз са къиликай фарс чалан къумекдади баянр гана къланзва лагъай Чал туш. Фарс чала «ан» топоформантди «гзафвал», «ван» топоформантди «Къвал» хътин мана яр гузва. Гъавиляй и ойконимиз фарс топоформантрин къумекдади баянр гун дузы туш. «Нуран» ойконим лезгийрин къадим идионим тир «Нур» гафуникай ва лезги чалан «ан» топоформант-

дикай арадиз атанва: Нур+ан. Им гъакI-ни чи Чалан талукъвилин падеждин форма я: нин? - Нуран. Камарванни халис лезги гафарикай арадиз атанвай ойконим я: Камар+ван(Камарин ван, Камарван).

Гъа инал чи хүрерин тіварар санлай -а, -агъ, -агъ, -аз, -ал, -ан, -ах, -аргъ, -ет, -ик, -ил, -ин, -ит, -итI, -игъ, -мух, -рух, -ух, -угъ, -ун, -ут, -ук, -ул, -ур, -уз, -уыгъ, -уль, -уытI, -цугъ, -ых, -э, -эгъ, -эз, -эл, -эн, -эргъ хътиин формантри арадиз гъанвайди рикелай ракъурнара къланзавач.

Ибурукай са къадар формантри ва гзафвилин къадардин -ар аффикси чи хүрерин тіварар чи Чалан везинлутив ли къадайвал, рифмадалди түккүрдай мумкинвал ганва. Ихтиин къве гъижадикай ибарат тир түккүрдади ойконимар къалуриз жеда: 1) Миграгъ, Арагъ, Къварчагъ, Чирағъ, Ярагъ, Хутаргъ, Сугърагъ, Зутаргъ, Щаваргъ ва мсб. 2) Ругун, Яргун, Куркун, Рухун, Къужун, Шурун, Бургъун, Кучун, Ушкун, Урсун ва мсб. 3) Грап, Крап, КІрап, Кркрап, Лакар, ЧакIар, ЧкIар, ЛукIар, КъакIар, Макъар, Хъукъар ва мсб. 4) АрхитI, МихитI, ЗахитI, ЭхнитI, ХинитI, ЦинитI ва мсб. 5) Ялцугъ, Бахцугъ, Клахцугъ, Хъуцугъ, Руцугъ ва мсб. Хүрерин ихтиин тіварар мадни давамариз жеда. И тіварархъ маса аламатни ава. Лезгийри са жергедин мукъвал хүрериз рифмадин гафаралди тіварар гудай. Месела: Ялцугъ, Бахцугъ, Клахцугъ ва икI мад.

Хүрерин тіварар арадиз гъидайла халкъди «Щуру», «Цийий», «агъя», «вини», «къулан», «Чехи» «гъвеччи» гафарикайнин менфят къачунва ва гъавиляй чахъ чпин сад лагъай компонентар гъа и гафарикай тир шумудни са хүрер ава:

Щуру Худат, Щийихуур, Щийи Ди-захлы, Агъа Стап, Вини Стап, Къулан Стап, Чехи Муругъ ва мсб.

Мад са месэла рикелай ракъурнара къланзавач. Чи са къадар хүрерал са шумуд тівар ала. Месела, Агъа Стапдал Агъа Кран, Гдумдал Гытгым, Клиридал КІрап ва Икра, Нуцкъуругъ хүрел Гуман, Хъукъвадал Куг, Цацахуурел Заза, Щуругъял Зрых, Чеперрин хүрел Джаба, Лгарин хүрел Лгарпиркент, Испик хүрел Слик, Келетдал Къалажугъ, Зизикдал Цицик, Сусайдал Цуцай, Яргундал Гъезре, Бахцугъял Ялахдин хуур, Квардал хүрел Къуре, Пиперхүрел Къуза, Къурбанэфендидал Пирли, Истисудал Жангъу хътиин тіварарни ала. И ойконим жуъба-жүре рекъералди арадиз атанва. Месела, профессор Р.И.Гайдарова вичин «Лезги ономастикализ гъахъун» ктабда къхизвайвал, Клиририн хуурин сифте тівар КІир тир. Гзафвилин къадардин -ар аффикс кълан ада-кай КІрап хъана. Ударение алачир /и/ сес аватайла КІрап ва гъуцкъуңлай Клириян хътиин формаяр арадиз атанва. Ингье документра ва картайра хуърүн тівар Икра хыз (урус чешмейра гътнавайвал) къалурзава.

Хүрерин тіварархъ гелкъведайла рикел хүрел хътиин сифте тівар КІир тир. Гзафвилин къадардин -ар аффикс кълан ада-кай КІрап хъана. Ударение алачир /и/ сес аватайла КІрап ва гъуцкъуңлай Клириян хътиин формаяр арадиз атанва. Ингье документра ва картайра хуърүн тівар Икра хыз (урус чешмейра гътнавайвал) къалурзава.

Муъззиффер МЕЛИКМАМЕДОВ
(Гүргъ ама)

КВЕЗ ЧИДАНИ?

ЦИЙИ ДЕЛИЛАР ЖАГЬУРЗАВА

1893-ийсуз

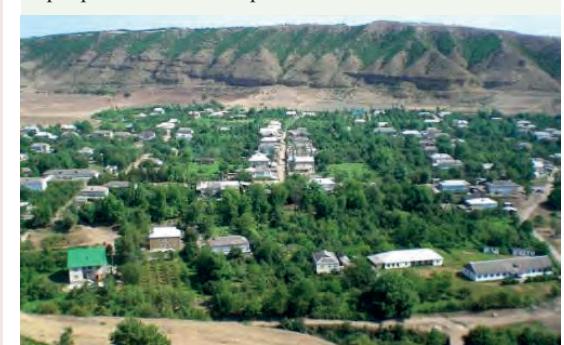
Дагъустан-дин Күре округ-дин Штул хүре дидедиз хъайи Мегъамед Гъусейновак (Михаил Лезгинцевакай) макъалаяр ва ктаб къхъенвачини, адан умурдизин къилиз акъуднавай краиз талукъ газд делилар гъелени винел акъудиз хъанвач. Вичин 40 яшар тахъманмаз армиядин генерал тівар къачур, Ленинхъа галаз санал Къвалахай, СССР-дин сад лагъай военный финансир комиссар хъайи Мегъамед Гъусейнов Совет гъукумат түккүрбай ксарай кадир тиртлани, вичихъ галаз санал Къвалахай И.В.Сталина 1937-ийсуз ам репрессиядик кутунай. Вучиз лагъайта халкъдин патай чехи гъурмет къазаншиш Мегъамед Гъусейнова вичин везифа къаз кичезвай.

А.Михалчука 1971-ийсуз Москва да чапдай акъудай «Военное училище им. А.В.Хрулева» ктабда икI кхъенай: «М.Лезгинцеван тешкилатчилорин алакъунар, къастунал къевилад, датгана гъакъисагъвиледи зэгъмет зүгүн себэяз, куруубаихунда неинки Советрин Яракъу Къуватрин финансирин къуллугъ арадиз атанва, гъакI къушун пулунин тақъатради таъмин хъана. Советрин военный финансир къуллугъ М.В.Лезгинцева арадал гъана ва ада 1917-ийсан декабрдилай 1921-ийсан майдалди и рекъяр вири краиз регъбервал гана.»

ВИРИНИЗ СЕЙЛИ ТИР

Лезгийрин Күре магъал дегъ девиррилай вириниз сейли тир. V асиридз талукъ Ирандин чешмейра адан тівар «Къурал магъал» хыз гътнава. Къафкъазда христианвилин аксина женг чукуна иин халкъарив гужуналди зороастризм къабулиз тун патал II Издигирда шумудни са магъал, гъакIни Күре чапхунай. Амма 450-ийсуз лезгийри иранвияр Дербентдай чукурнай.

Къуредин тівар VII асирида Ибн ал-Асиран, Ат-Табаридин, Ал-Истахридин, Ал-Мукъаддин ва маса авторрин эсэрра душушу жезва. Араб тарихийри кхъизвайвал, 642-ийсуз халифдиз Сураки ибн-Амр къиле аваз Дербентдиз къушун ракъуриз кълан хъайила, Къуредин гъаким Арбила хазаррин аксина женг чукувазай. Гуцкъуңлай ам арабрихъ галаз женгерив эгечинай.

Х виш йисарин араб тарихчи Ал-Мукъаддин сиди вичин «Китаб ахсан ат-тагасим фи-марифат ал-акалим» ктабда Ширвандин, Къебеледин, Шекидин, Дербентдин тъбиатдикай кхъидайла Къурени теснифзава. X виш йисарин чешмейрикай тир «Абумислам тарихда» гътнавай лезги хүрерин тіварарин арада Калагъ-Куърени ава.

XVII асирида Эвлия Челебиди Къуредин малуматар ганва ва инаг лезгийрин чехи вилаяти тирди къалурнава. XV-XVI виш йисара Мегъамед Рафида түккүрбай хроникада Къурел жемиятдикайни малуматар гътнава.

1703-ийсуз де Бруни, 1710-1717-ийсуз Д.Кантемира Къуредин кхъиенва. 1710-1717-ийсуз Рахим хронографда Ширваншагъ II Ибрагима 1511-1512-ийсара Къурагъ ва Къуре вилаятар чапхунайди къалурнава.

Гуц

НАДО ЖЕ!

ИЗ ГАЗЕТЫ РАСТУТ ЦВЕТЫ

В Японии завоевала популярность биоразлагаемая газета из «семенной бумаги». Если посадить газету в землю, из неё прорастут цветы!

Создатели одного из известных японских периодических изданий «The Mainichi» решили привлечь читателей необычным способом. Они выпускают газету из переработанной на 100% бумаги, в которую добавлены семена растений.

Вместо того, чтобы после прочтения газету просто выбрасывать, её можно использовать как рассаду. Для этого нужно всего лишь разорвать листы на мелкие кусочки, посадить их в землю и поливать. Бумага в почве разложится, а семена через несколько недель дадут побеги.

Бумага, которую можно посадить - не новое изобретение. Она представляет собой смесь из переработанной бумаги, воды и семян, и её довольно просто сделать самому. Семенную бумагу изготавливают из бывшего в употреблении материала, а семена добавляют в процессе варки целлюлозы.

Хотя идея газеты из семенной бумаги не абсолютно уникальна, она обрела поклонников

среди читателей издания и продолжает привлекать новых покупателей.

Концепция была разработана одним из крупнейших рекламных агентств Японии Dentsu Inc., которое сотрудничает с The Mainichi, и принесла успех. Газета ежедневно расходится по всей стране тиражом, который насчитывает более четырёх миллионов экземпляров, и приносит доход около восьмидесяти миллионов иен, что эквивалентно более 700 000 долларов.

Газету с семенами называют «зелёной» и экологичной. Данным проектом издатели следуют её девизу, который звучит как: «The Mainichi принимает меры не только путём оповещения, но и путём решения глобальных проблем».

Инициативу «посади газету» распространяют также в школах, чтобы повысить среди подрастающего поколения осведомлённость о проблемах переработки и важности утилизации отходов.

Из ненужных остатков печатной продукции можно сделать не только семенную или другую самодельную бумагу. Им можно найти множество других применений. Польза может принести даже измельчённая бумага. Однако стоит помнить, что некоторые виды бумаги (глянцевая и пр.) не подлежат компостированию.

БУЙСТВО ЗЕЛЕНИ

Хотя общая площадь лесов на планете сокращается, в некоторых европейских странах существует обратная тенденция: за последние 25 лет леса в Европе покрыли 90 тыс. кв. км — что по размеру сопоставимо с территорией Португалии!

На сегодняшний день более двух пятых площади Европы составляют леса. За период с 1990 по 2015 год лесные массивы заметно расширились на территории Швеции, Финляндии,

Испании и Франции. Эти страны лидируют по озеленению среди европейских стран.

Во Франции леса занимают почти треть её территории. Причинами восстановления здешних лесов является активная защита насаждений и спад сельского хозяйства (сельские жители переезжают в города, а применение интенсивного земледелия приводит к уменьшению площади земельных угодий).

Швеция также принимает меры против вырубки лесов, и на сегодняшний день деревья покрывают примерно 70% её территории - почти как в Финляндии. Однако не все такие леса образованы естественным путём. Многие лесопосадки были созданы специально для того, чтобы получать древесину, которую потом ис-

пользуют в производстве бумаги, топлива или строительных материалов. На месте вырубленных деревьев сажают новые, и таким образом европейские зелёные насаждения ежедневно расширяются на площадь, равную 1500 футбольным полям.

Хотя рукотворные леса не могут решить проблему защиты биологического разнообразия, они выполняют функцию «зелёных лёгких планеты», поглощая углекислый газ и выделяя кислород, а также становясь укрытием для лесных обитателей - птиц, насекомых и млекопитающих.

Данные со спутников НАСА показывают, что за последние десятилетия зелёный покров Земли увеличился. Большую роль в этом процессе сыграли также Индия и Китай, где результат стал заметен после внедрения амбициозных программ по высадке деревьев и применения интенсивного сельского хозяйства.

И всё же во многих странах вырубка леса и гибель деревьев остаются большой проблемой. Например, незаконные лесозаготовка и расчистка пространства под сельскохозяйственные угодья существуют в России и Бразилии. Россия потеряла более 5,5 млн гектаров своего лесного покрова за один год.

ПЛАВУЧИЕ БИБЛИОТЕКИ

Население Норвегии и других скандинавских стран признано одним из самых читающих в мире, однако во многих отдалённых посёлках нет качественной библиотеки. Поскольку жителям важно получать книги, проблему решили необычным способом: создали плавучие библиотеки, так называемые bokbåten.

Большая часть побережья Скандинавии изрезана фьордами, а также вдоль него расположено множество островов. Транспортная сфера развивается, однако к некоторым деревням всё же проще всего добираться водными путями. Поэтому катера, перевозящие книги, пришли тут как нельзя кстати.

Один из самых известных современных кораблей типа bokbåten - норвежский «Eros». Он был специально обустроен для перевозки такого необычного груза, как книги, в 1963 году, сменив на посту первую норвежскую библиотеку-корабль «Abdulla»,работающую с 1959 года.

«Эрос» посещает более 250 по-

селений в районах Хордаланн и Мёре-ог-Ромдал, расположенных на островах и в глубине западного побережья Норвегии, в фьордах. Ранее катер ходил и в деревни района Согн-ог-Фьюране - это длилось на протяжении 50 лет, однако не так давно, в 2015 году, их сотрудничество прекратилось в связи с сокращением местного бюджета.

Летом катер развозит туристов, а с сентября по апрель уходит в рейсы навстречу любителям книг.

Плавучие библиотеки существуют и в других странах. Например, в Лаосе две деревянные лодки, загруженные книгами, посещают более ста маленьких деревень, расположенных на берегах реки Меконг и реки У. В Индонезии небольшой парусник «Perahu Pustaka» развозит книги жителям островов и прибрежных сёл. А немецкий корабль «Logos Hope» совершает международные рейсы в более чем 150 стран. Во время его двухнедельных остановок в порту посетители могут подняться на борт и приобрести литературу по сниженным ценам.

МАЛЕНЬКИЙ ВУНДЕРКИНД

Самым юным обладателем диплома о высшем образовании вскоре станет 9-летний вундеркинд Лоран Симонс из Нидерландов, который через несколько месяцев окончит Технический университет Эйндховена.

Пока самым юным обладателем диплома о высшем образовании является американец Майкл Карни, ставший выпускником Алабамского университета в 10-летнем возрасте.

Лоран Симонс учится на факультете электротехники. В университете он поступил всего год назад.

Шестилетнюю программу средних и старших классов школы вундеркинд освоил всего за 1,5 года и летом прошлого года, когда ему было восемь лет, получил аттестат о среднем образовании.

После летних каникул он начал учебу в университете, программу которого он также освоил намного быстрее всех своих однокурсников, передает bbc.com.

IQ ребенка равен 145, он обладает фотографической памятью. По словам самого Лорана, его любимый предмет - математика, потому что она включает в себя статистику, геометрию и алгебру.

В будущем, по его словам, он хочет стать кардиохирургом. Еще учась в школе, мальчик прошел курс медицинского факультета Университета Амстердама.

По словам Лорана Симонса, он мечтает найти средства для продления жизни людей.

Мама Лорана Симонса родом из Голландии, отец - бельгиец. Мальчик родился в Бельгии, потом семья перебралась в Нидерланды.

По словам родителей, они довольно рано поняли, что у них в семье растет вундеркинд. По рассказу отца Лорена, его сын не особо интересовался игрушками в отличие от своих сверстников.

«Если он решит завтра стать плотником, для нас это не будет проблемой. Если это его сделает счастливым», - говорил год назад отец Лорена, когда тот поступил в университет.

ZÜLFİYYƏ

Televiziya ekranlarından tez-tez görməyə adət etdiyimiz, oynadığı bir-birindən maraqlı rolları ilə tamaşaçıların rəğbətini qazanmış aktrisa Zülfüyyə Məmmədova bu günlərdə redaksiyamızın qonağı olmuşdur. Bu qalın saçları ağ üzünə yaraşan ince qamətlə, bəstəboy qızı görən

kimi ağlımiza ilk gələn o oldu ki, adı ona çox yaraşır. Elə ilk görüşdən onun səmimi olduğu qədər qürurlu, istedadlı olduğu qədər sadə, şən olduğu qədər duyğusal insan olduğunu hiss etmək çətin deyildi.

Zülfüyyə 1987-ci ilin mart ayının 13-də Sumqayıtda doğulub. Atası Nəzər Qurbanın Qonaqkənd, anası Sinəgül Qusarın Ukar kəndindədir. Atasından azərbaycan, anasından isə ləzgi dilinin incəliklərini öyrənən qızın uşaqlıqdan bədii qiraata, teatr və kino sənətinə olan marağından həm evdə, həm də məktəbdə hamının xəbəri var idi. Onun Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənat Universitetinin teatr və kino aktyoru fakültəsinə daxil olması qanuna uyğun idi. Qızının istedadı ilə fəxr edən atası 59 yaşında dünyadan köçəndə bu, 22 yaşına yenice girmiş gələcək aktrisa üçün böyük mənəvi zərbə oldu. Lakin anası Sinəgül və ondan üç yaş böyük qardaşı Eldar ona bu itkiyi unutdurmaq üçün əllərindən gələni etdilər.

Artıq 13 ildir ki, Zülfüyyə Məmmədova Bakı Bələdiyyə Teatrinin aktrisasıdır. Azərbaycanın Xalq artisti, mərhum Amalya Pənahova onun istedadını yüksək qiymətləndirmiş və hər zaman ona dayaq olmağa

çalışmışdır. Zülfüyyə özünün Amalya xanımın ən yaxşı tələbələrindən biri olması ilə qürur duyur, onunla səhnədə tərəf Müqəbil olmasını xoş duyğularla xatırlayır. Teatrda çalışmaqla yanaşı, Zülfüyyə bir sıra televiziya filmlərində də çəkilib. İndinin özündə də o, yeni layihələrdə maraqlı obrazlar üzərində çalışır.

Hər il yay aylarında onlar ailəlikcə Qusar rayonunun Ükər kəndində babası Ümmət Qayıbxanovun evində dincərlirlər. Burada dayısı Dair və onun ailəsi onları məhəbbətlə qarşılıyır. Yeddi il əvvəl dünyadan köçmüs nənəsi-sinəsi folklor çeşməsi olan Behiyat Zülfüyyənin qəlbində ləzgi xalq poeziyasına böyük sevgi oyadıb. Kəndin səmimi insanları ilə təmasda olandan, təbiətinin gözəlliklərini görəndən sonra Zülfüyyə hər dəfə ruhu təzelənmiş halda şəhərə qaydır.

- Səninçün həyatda nümunə kimdir? - sualına o, belə cavab verdi:

- Babam Ümmət.

Sonra isə ona həsr etdiyi şeirdən bir bənd oxudu:

*Artdığca saçında gün-gündən bayaz,
Düşünmə, sən artıq olmusan qoca.
Sadəcə ömrünə gəlibdir ayaz,
Sən mənim gözümüzə ucadan uca.*

Bütün varlığı ilə teatra, səhnəyə bağlı olan bu istedadlı qızə çətin və şərəflə peşəsində yeni uğurlar arzulayırıq.

S.KƏRİMOVA

İŞ XANIMI

Azərbaycanda yaşayan xalqların o qədər gözəl adət-ənənələri var ki...

Bizə bu adətlər adı görünə də, vətənimizə təşrif buyuran əcnəbilər üçün qeyri-adidir. 15 il bundan əvvəl Amerikanın Minnesota ştatından Azərbaycana ingilis dili mütəxəssisi kimi işləməyə gəlmış Tereza Hamlin də adətlərimizə heyranlığını gizlədə bilmir. Bu işgüzar xanımıla Qusarda tanış olmuşam.

Bir neçə il bundan əvvəl Qusarda yaşayan rəfiqəm Mənsurə Xeyirovanın evinə getmişdim. O, ləzgi çörəyi bisirirdi. Məni görüb dedi: "İndi amerikalı qonşum Tereza gələcək. O mənə çörək bişirməkdə kömək edəcək. Yəqin ki, səhbətiniz tutacaq."

Bir azdan boy-buxunlu, qəşəng bir xanım içəri girdən təccübündə yerimdə donub qaldım. Tereza həqiqətən də Mənsurə xanıma köməyə gəlmışdı. Təccübənlənməyim təsadüfi deyildi. Tamamilə başqa bir aləmdən, okeanın o biri tayın dan gəlmış bir xanım qəribə bir çeviklik-

lə ocaq qaladı, çörək bişirməkdə rəfiqəmə kömək etdi. Əgər Mənsurə məni xəbərdar etməsəydi, heç vaxt düşünməzdim ki, Tereza xanım amerikalıdır.

Qusarda yaşadığı 5 il ərzində ləzgi adət-ənənələrinə bələd olmuş bu xanım o qədər səmimi idi ki. Elə bil məni çıxdan

tanıydı. Qusarda xeyli dost-tanış qazanmışdı. Azərbaycan dilində sərbəst danışındı. Ləzgi dilini də öyrənirdi. Səhbətimiz o qədər maraqlı alındı ki, sonradan dostlaşdıq.

Bəzən deyirlər ki, qadınlar biznesə məşğul ola bilməz. Tereza xanım bunun əksini sübut edir. Onun Amerikada yaşadığı Minnesota ştatı çox soyuq yerdir. Bir dəfə valideynləri ona baş çəkməyə Qusara gəlmişdilər. Burada Terezanın anasına yun corab bağışlayırlar. Anası bu corabları özü ilə Vətəninə aparır və orada geyinir. Yundan toxunmuş corablar qadının çox xoşuna gəlir və Terezadan xahiş edir ki, həmin corablardan bir neçə cüt Amerikaya göndərsin.

Tereza düşünür ki, bu corablar onun soyuq vətənində adamlara çox lazım ola bilər. Beləliklə, o, Qusarda kiçik corab biznesi qurmaq qərarına gəlir. Tezliklə Qusarın kəndlərində corab toxuyan qadınlar tapır, onlara yundan əyirilmiş iplər

paylayır. Toxunan corabları zövqlə qablaşdırıb Amerikaya göndərir. Bir ildən sonra Tereza xanım biznesini xeyli genişləndirməyə nail olur.

Hazırda işlə əlaqədar Bakı şəhərində yaşayan Tereza Hamlinin Quba, Qəncə, Qədəbəy, Lənkəran, Masallı bölgələrində də toxucuları var. İndi Azərbaycanın əksər bölgələrində Terezanın corab biznesi fəaliyyətdədir. Onun "Azərbaycan corabları" adlı şirkəti bu gün kənddə yaşayan qadınları işlə təmin edir.

Səhbət dənəndə bu xeyirxah və işgüzar xanım deyir: "Mən başa düşə bilmirəm, belə gözəl naxışlarla işlənib toxunmuş corablar sizin vətəninizdə niyə adiləşib. Axı bunlar əl işidir. Bu, çox zəhmət tələb edən işdir. Vətənim Amerikada heç kəs belə şeylər toxuya bilmir. Sizin corab toxuyan xanımların əl işinə heyranam."

Roza HACIMURADOVA

LƏZGİ DİLİ

(Əvvəli 2-ci səhifədə)

Ötən əsrin 30-cu və 50-60-cı illərində bu proses daha güclü olub. Belə halların nəticəsi olaraq, hazırda ləzgi ədəbi dilində bir sira rus sözləri də işlənir. Min il ərzində ərəb dilindən cəmi 1000 söz alındığı halda, 70 ildə rus dilindən 1500-dən çox söz alınır. Fars, türk və ərəb dillərindən birlikdə bundan az söz gəlib. Müvafiq olaraq həmin dillərə də ləzgi dilindən bir sira sözlər daxil olub.

Ötən əsrin 30-cu illərində "beynəlmilə leksika" tərfədarları ədəbi dilə yeni baxış adı altında yüzlərlə qədim ləzgi sözlərini başqa dillərdən alınmış sözlərlə əvəz etmiş, ədəbi dilin zənginləşdirilməsində təkcə Kürə ləhcəsinin bəzi çalarlarından bəhrələnmiş, daha böyük ləhcələr olan Samur və Quba ləhcələrindən istifadə etməmişlər.

Müxtəlif dövrlərdə dilə bu cür basqların olmasına baxmayaraq, ləzgi dilində alınma sözlər başqa dillərlə müqayisədə o qədər də çox deyildir. Elə ona görə də bəzi ləzgi dili dərsliklərində haqlı olaraq

yazılıb: "Ləzgi dili zəngin, rəvan, insanların hiss-həyəcanlarını, həyatın bütün çalarlarını dolğun əks etdirməyə qadir dilidir. O, ləzgi xalqımız tarixi, qüruru və namusudur. Onu qoruyub saxlamaq, inkişaf etdirmək bizim müqəddəs borcumuzdur". Bu borcu yerinə yetirən ləzgi dilçi alımları ötən 80 il (1932-2012) ərzində ləzgi dilinə aid onlarca elmi əsər və dərslik, həmçinin 52 lügət və danişq kitabçalarını çap etdirmişlər. Bunların arasında üçdilli rus-ləzgi-alman, rus-ləzgi-ingilis lügətləri və danişq kitabçaları da vardır. 2013-cü ildə S.Yüzbəyovanın və N.Abdulmütəllibovun redaksiyası ilə 40 min sözdən ibarət rusca-ləzgicə lügət çap olunmuşdur.

Ləzgi dilinin lügət fondunun əsasını (70 faizdən çoxunu) xalis ləzgi sözləri təşkil edir. Ötən əsrin 70-ci illərindən sonra başqa dillərdən demək olar ki, sözlər alınmir. Lügət fondu ancaq ləzgi dilinin daxili imkanları hesabına əmələ gələn yeni sözlərlə zənginləşir. Bu dil yeni sözlər əmələ gətirmək baxımından geniş imkanlara malikdir. Əksər

hallarda bir sözün kökündən zəncirvari olaraq 3-4 və 5-8, bir sıra hallarda daha çox yeni sözlər yaranır. Məsələn, "Цийи" ("yeni") sözündən aşağıdakı yeni sözlərin sırası əmələ gəlir: Цийи - Цийиз - Цийиди - Цийидиз - Цийидаказ - Цийивилелди - Цийивилин - Цийивилиз - Цийибур - Цийизмаз - Цийивилий və s.

Ləzgi dilində sözlər ən çox şəkilçilər vasitəsilə, prefiksasiya (önşəkilçi əlavə etmək), xüsusişmə, substantivləşmə (isimləşmə), birləşmə, yenidən birləşmə, qoşlaşma və yaxud təkrarlaşma, qarışq qayda (ni bağlayıcısının köməyi ilə) və s. üsullarla yaranır. Yeni sözlər ən çox isimlərdən, sıfətlərdən və feillərdən əmələ gəlir. İsimlərdən əksər yeni sözlər -a, -и, -у, -вал, -бан, -хан, -ви, -жув, -лу, -ган, -лух, -акъ, -ек, -ац, -це, -кар, -баз, -дар və s. şəkilçilər vasitəsilə yaranır.

Feillərdən yeni sözlər əsasən ава-(иви-), ага-(иги-), ака-(ики-), акъя-(экъи-), ала-(или-), аца-(апу-, ици-), хъ-(-х-) formantlarının, «авун» («etmək»), «хъун» («olmaq») kimi köməkçi feillərin, inkar

forması -ч şəkilçisinin, qadağan forması т-, та-, те-, ти-, ту- öňşəkilçilərinin, -мир şəkilçisinin, qalan formalar əsasən -з-, -и-, -рай, -а-, тla, -ди şəkilçilərinin köməyi ilə meydana gəlir. 30-dək şəkilçi isimlərdən, 10-dan çox şəkilçi sıfətlərdən yeni zərflər əmələ gətirir.

Ləzgi dilini fərqləndirən cəhətlərdən biri də onun çoxmənali sözlərlə zəngin olmasıdır. Eyni zamanda bu dilin fonetik sistemi də özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə seçilir. O, samitlərlə olduqca zəngindir. Ləzgi dilində ismin 18 hali vardır.

Müasir dövrde ləzgi dili geniş işlənir. Dağıstanın və Azərbaycanın bir sıra orta məktəblərində bu dil tədris olunur. Hər iki respublikada Ləzgi Dövlət Dram Teatrları fəaliyyət göstərir. Dağıstanın dövlət universitetlərində və pedaqoji institutlarda, Dərbənd pedaqoji kollecində ləzgi dili fakültələri fəaliyyət göstərir.

Sədaqət KƏRİMOVA,
Müzəffər MƏLİKMƏMMƏDOV

НОВЫЕ ПЕРЕВОДЫ

ЕВГЕНИЙ ЧЕКАНОВ

■ Евгений Феликович Чеканов - известный русский поэт и переводчик, автор нескольких книг, вышедших в Ярославле, Москве и Зиндельфингене (Германия). Стихи и переводы Е.Чеканова публиковались в журналах «Наш современник», «Москва», «Молодая гвардия», «Север», «Дагестан», вошли в ряд поэтических антологий: «Строфы века» (Москва, 1999), «Антология русского лиризма» (Москва, 2000), «Слово и дух» (Минск, 2003), «ТОП 20. Лучшие поэты России» (Нью-Йорк, 2010), переведились на украинский, лезгинский и венгерский языки.

Дипломант IV Московского международного конкурса поэзии «Золотое перо» (Москва, 2007), лауреат международного ли-

тературного конкурса «Перекресток-2009» (Дюссельдорф, 2009), лауреат I Всероссийского поэтического конкурса имени Павла Васильева (Москва, 2010).

Родился в 1955 году в Кемерово, в 1979 году окончил отделение истории факультета истории и права Ярославского государственного университета. После окончания вуза много лет работал в ярославской прессе.

За четверть века обучил азам газетного дела целую плеяду ярославских журналистов. Сегодня многие ученики Евгения Чеканова сами возглавляют ярославские газеты и журналы, работают на радио и телевидении.

Немало заслуг у Чеканова и в сфере организации литературного процесса. С его

помощью в ярославскую литературную жизнь пришли десятки поэтов и прозаиков - Евгений Феликович помог им в начале творческого пути, дал рекомендации в Союз писателей России. Будучи создателем и главным редактором литературных журналов «Русский путь на рубеже веков» и «Причал», он опубликовал на их страницах произведения многих ярославских авторов. В сетевом журнале любителей русской словесности «Парус» Е.Ф.Чеканов ведет раздел прозы. Живет в Ярославле.

Сейчас он работает над переводом с лезгинского языка на русский стихов Седагет Керимовой. Предлагаем вниманию читателей несколько из них.

КАК ПОРВАННЫЙ СЛОВАРЬ

ВДАЛЕКЕ

К родному краю сердце вдруг помчится,
Не выдержав мучительной разлуки.
Предстанут взору други и знакомцы,
Как сель, нахлынут запахи и звуки.

Забудутся былье огорченья,
Всплынут мгновенья, что всех роз прелестней.
Слова, когда-то ранившие сердце,
До слуха долетят негромкой песней.

Далекие мои, мои родные!
Хранители моей родимой речи!
О, как же я соскучилась по всем вам!
Душа тоскует, жаждет сладкой встречи.

Мы вдалеке становимся другими –
Отрывчивыми, мягкими... И снова
В капкане грусти молча рвется сердце,
Что жаждет слова... Лучше бы – родного!

Издалека нам Родина виднее,
И как не тосковать по ней? Но всё же
От слов родных растает лёд печали –
И ты, мой друг, им улыбнешься тоже.

Порою нужно край родной покинуть,
Чтоб полюбить его душою всею.
На Родину гляди как бы с чужбины –
И Родина останется твою.

Три первых дня чужбина нам по нраву.
Сначала мчится: заживем на славу,
Ну, а потом тоска вплзает в сердце
По близким людям... Никуда не деться!

И снова мысли сбивчивые с нами.
Раздумий ноша – тяжелей с годами.
Детишек тянет к матери родимой,
А человека – к Родине любимой.

Друзья мои! Начните всё сначала,
Чтоб Родина без вас не тосковала!

КАК ПОРВАННЫЙ СЛОВАРЬ

Из тайников отзывчивого сердца
Бегут друзья-слова... Спешу всмотреться.
И чем красивей слово и нежней,
Тем я довольней, тем оно нужней.
Я рада так, как будто небеса
Мне в дар послали эти словеса.

Красою слова сражена, как встарь,
На всякий случай заглянув в словарь,
Не выпускаю слово я из уст,
Твержу, как будто пробую на вкус.

И вот, постигнув смысл и свойства слова,
В душе моей трепещут чувства снова...
А я гляжу на каждое движенье,
Запоминая место и значенье.
Родной язык! Познав с тобою счастье,
Я не хочу иной над сердцем власти!

Живой и звучный, хлесткий словно крик, –
Таким нам дали боги наш язык.
Весь соткан из стихов он прежде был...
Так почему ж сегодня отступил?

Словарь листаю – сколько тут пропаж...
Ты – как словарь, народ несчастный наш!
Кого винить, чужих или сограждан,
За то, что ты разорван был однажды?

НЕЗАКОНЧЕННЫЕ СТРОКИ

Мне жаль моих стихов незавершенных –
Сироток без семейного блаженства,
Наполовину сделанных, лишенных
Законченности, лада, совершенства.

А вдруг они – несбыившиеся грёзы,
Обиженные жизнью строчки эти?
Ах, сколько половинчатых, нечетких,
Похожих на меня людей на свете!

«Ты недотепа...» – мама говорила,
Мои дела спешные увидев,

И обнимала, всё простила дочурке
И никогда ни словом не обидев.

Обрывочные строки – крест мой вечный,
В любом стихе есть недоговоренность...
Ну, что ж, пусть будут!.. Лишь бы в них не жили
Бессмыслица, нелепость, отчужденность.

ЧЕМ СЛАВЯТСЯ ЛЕЗГИНЫ

Лезгин – не мастер ласкового слова
И громкого... Он фразой не согреет,
И бархатными, сладкими речами
Дел не вершит: не может, не умеет.

Что на сердце лежит – то он и скажет,
Словами бьет, как копьем... Но стоит
Беде к кому-то в двери постучаться –
Плечо подставит, от беды укроет.

Чтит ум, а не слова. Не ценит трёпа,
Поступкам цену подлинную знает.
Такими сквозь века идут лезгины,
Таким лезгина друг запоминает.

В СУМЕРКАХ...

Я думаю о сумерках всё время,
Но не о тех, к которым тьма крадется.
Ведь утро тоже темное бывает,
И даже днем порой не видно солнца.

Я о другом... Я – о слезах от счастья,
И о любви, что ненавистью смята,
Я о просторе, суженном до тропки,
О встрече, что разлукою чревата.

Любая грусть в себе содержит сладость.
Творя добро, мы зло вершим невольно...
В тех сумерках грешит и твой любимый,
Но ты простишь, хотя тебе и больно.

Какая грусть в тех сумерках таится!
Какой печалью сердце плодоносит!
С утра ты весел. В сумерках, однако,
Судьба тебе сюрпризы преподносит.

Любое утро к сумеркам стремится,
Любую жизнь мы ими завершаем.
С каким весельем в этот мир мы входим!
С какою грустью землю покидаем!

Неужто так устроен мир подлунный:
Кто вверх поднялся – должен и спуститься?
И сколь бы долго наша жизнь ни длилась,
Ей сужено мгновеньем очутиться?

САДОВНИК

Садовник в сад выходит до полудня.
В руках – секатор... Или это лютня?
Летят на землю веточки сухие,
Ласкают древо руки золотые.

Нелегкий труд – нежней всего на свете.
Как сладок звук стригущих ножниц этих!
То, что мертвое, – покорное планиде,
Должно упасть... И дерево не в обиде.

Весною каждой, осенью любую
Старик-садовник в сад идет с любовью,
От старости спасает деревца,
Вливает жизнь в древесные сердца
И стойкость пред ненастьем дня и ночи...
Пусть вновь цветут и радуют нам очи!

Не чует рук; давно устала шея;
Но всё стрижет, седея и дряхлея.
И, с каждым днем всё жалобней звука,
Рождает стон секатор-кеманча.

Спина крива, как ветка, – и не гнется.
Последний день к садовнику крадется.
Какая ж это мука – наша старость!
Ни стойкости, ни силы не осталось.

Подвязывай веревкой ветви тела,
Секатором стриги, – пустое дело.
Как ни колдуй, а будет то, что есть.
Мы не деревья – вновь нам не расцвеств!

**Стихи Седагет Керимовой
перевел с лезгинского
Евгений ЧЕКАНОВ**

ЛЕЗГИНСКИЕ ЦВЕТЫ

Талантливый русский поэт, автор десятков поэтических сборников Евгений Чеканов известен в Российской Федерации и за ее пределами как мастер поэтического перевода. Его переводы с лезгинского языка часто появляются на

страницах литературных изданий. Е.Чеканова и редакцию газеты «Самур» связывают творческие вопросы. На днях Евгений Феликович отправил нам книгу «Лезгинские цветы», включающую избранные переводы. В книгу вошли переводы

стихов известных лезгинских поэтов Сулеймана Стальского, Арбена Кардаша, Зулфикара Кафланова и Гейседдина Алиева. Все переводы отличаются высокой культурой, поэтичностью и точностью в передаче подлинника, что указывает на

высокий профессионализм поэта-переводчика. Сборник из 200 страниц издан в Московском доме печати «Грифон».

Книга снабжена подробными комментариями и адресована всем поклонникам подлинной поэзии.

Евгений Чеканов

лезгинские
цветы

Избранные переводы

“САМУРДИН” МЕКТЕБ

ЧИ АЛФАВИТ

Икъван гагьди тайин тирвал лезгийри чин тарихда 5 алфавитдикай менфят къачуна - албан алфавитдикай, аджамдикай, Услара түкъурай алфавитдикай, латиндакай ва кириллицадикай.

Албан алфавитда 52 гъарф авай. Гъа алфавитдалди кхъенвай V-VII асирриз талуку чешмейрни ава.

VII-VIII асирра арабри чаз и алфавит къадагъа авуна. 28 гъарфунин араб алфавитди чи чалан фонемаяр авайвал къалурзувач лугъуз лезгийри аджам - араб гъарфар бинеда аваз түкъуравай алфавит арадал гъана. Ина 12 лезги (албан) гъарфар, амайбур араб гъарфар тир. И алфавитдикай агъзур иисалай гзаф вахтунда менфят къачуна.

1896-йисуз Тифлисда П. К. Усларан “Къуре чал” ктаб чап хъана. Ада Къ-

азанфер бег Зульфикарован къумекдалди түкъуравай вичин ктабда “Лезги алфавитни” ганвай. Ана 49 гъарф авай. Лезги фонемаяр авайвал гуз тахъай алимди инглис ва гуржи гъарфарикайни менфят къачуна. 1911-йисуз Тифлисда и алфавитдин гъарфар бинеда аваз лезги чал чирдай ктабни чап хъанай.

1928-йисалди лезгийри аджам алфавитдикх галаз санал Усларан алфавитдикайни менфят къачуна.

1928-1938-йисара латин графика кардик кутуна. И алфавитдал ктабар, газетар, журналар чапна. 1938-йисуз СССР-дин вири халкъар хиз лезгиярни кириллицадал элячнана.

И алфавитдал элячнайла Услара къалурнавай 49 гъарф урусрин 33 гъарфунив эvez авуна кланзувай. Гъавиляй

чалан алимри чи са шумуд фонема арадай акъудна, абурун чкадал чи чалаз хас тушир **е, щ, э, ю, я, ъ, ь** хътин гъарфар гъана. Къе чи чала бязи фонемаяр агакъзвавач, бязи гафар лагъайтла, ван къвзвзвайвал кхъизвач.

Алай вахтунин лезги алфавитда 45 гъарф ава.

А, и, у, уъ, э, є, я, ю, о, ё, ы - ачуҳ сесер я. Амайбуруз ачуҳ тушир сесер лугъуда.

Чеб къве лишандикай ибарат, амма са сес къалурзувач гъарфариз түкъуэр хъанвай гъарфар лугъуда. Абуруз къетлен гъарфарни лугъуда: **гъ, гь, къ, кь, кл, хъ, хь, чъ, цл, тъ, пъ, уъ**.

Агъадих галай пуд гъарфунин тъвар икълугъуда:

ь - хъультульвилин лишан

ъ - клеви лишан

ӏ - тик цлар

- Вахъ вуч тади ква, я халу? Чи къвал ви рикъял хъаначни?

- Чан хва, куыне авур хъсанвилер зи рикелай садрани алатдак. Кесиб дехмедиз гъахъна хандин имаратдиз аватай хиз хъана заз. Гила зани квэз са гъвечи хъсанвал ийин.

Ада вичин къульневай гъебедай кулыу къванерив ацланвай са мишин кисе акъудна.

- Им вуч я, я халу?

ХЪСАНВАЛ

MAX

- Са къван акъудна рикъл мурад яхъ. Жегильди вилер мичнана са вуч ятлани кушкушна. Садлагъана къузекан цуру пекер цийи хъхана. Вичин вилерин чалахъ жевзачир жегиль.

- Мад са къван акъуд, - лагъана къузека.

И гъилера адаз вичин папаз хвеши авун патал цийи камари клан хъана. Гъасята папан юкъвал гимищдин камари аруш хъана.

- Им гъихътин сир я, я халу?! Ихътин кар женин?

- Жув патални са затл клан хъухъ.

- Къвенерив за жуван стха паталди талабда.

Адан талабуналди стхадин гъенел лацу шив, жуъреба-жуъре майвайр, гъульредив ацлай кандуяр пайды хъана.

Чи гафар

ВИЧЕ

Им вичихъ къетлен жуъредин манаяр авай гаф я. Виче - виртедин са жуъре. Виче - вини еридин. Къурушдал вини еридин виртедиз виче вирт лугъуда.

«Виче» гафунихъ «Чехи» хътин манани ава. Месела, Дагъустан Республикадин Стап Сулейманан райондин Вини Стап хуъре хизандин Чехи хиз «виче хва» лугъуда.

«Виче» гъакъни «хъсан дул» лагъай чал я. Дагъустандин Ахъзегъя Азербайжандин Исмаиллы районрин Смугъул хуърера хиперин дул хъсанди хъайила «хиперин виче гана» лугъуда.

ГЪАЛА

«Гъала» чи чалан къульне къатарин гаф я. И гафуни «гъакъи» хътин мана гузва. Кълар райондин Цийихуър ва Тигъиржал Паласа хуърерин арада «Гъалад пел» лугъудай чка ава. Къульзубуру лугъузувайвал, дегъ девирра а пелен кълане регъвер авай. И регъверин иесиди агъалияр анив агакъ тавунмаз, гъа пелел гъала (гъакъи) къачудай. Гъавиляй анив «Гъалад пел» лагъанай.

КВАН

Профессор Р.И. Гъайдаров фикирдалди, лезги чалан «кван» ва авар чалан «квен» гафарин дуб ва мана сад я. И гафунихъ «түн», «недайди», «ем» хътин манаяр ава. Икълтириди чалан материалдини субутзана: *И гъер за кваназ тунвайди я, яни нез, къуруриз ва я як паталди. «Кван» гафуникай ихътин манада Етим Эмина ни менфят къачуна: Дугъри игрида кван я дульняядা.*

КВАРДАЛ

Им Дагъустандин Къурагъ райондин са хуърун тъвар я. Профессор Р.И. Гъайдарова вичин 2003-йисуз Магъачъалада чапдай акъудай «Гафарикай къейдер» ктабда кхъизвайвал, и гаф сифтедай хуърун тъвар тушир. Адахъ «минара» хътин мана авай. Чи чалан нугъатра и гаф исятдани амазма. Месела, Ахъзегъя «Квард аквар хев» лугъудай топоним ава. Алимдин фикирдалди, «квард» гафуникай хуърун тъвар ана агъалияр яшамиш жез гатгъуайлар хъана.

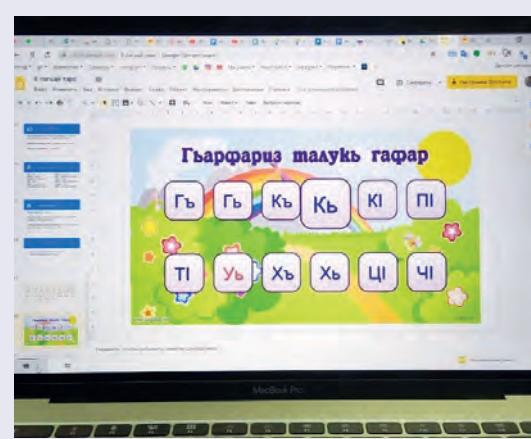
МАРКЪУ

И топоним Къиблепатан Дагъустандин са шумуд лезги хуърун мулкара душиш жезва: адад мана «гатун яйла» я. Амма гъар гъихътин яйлахдиз хъайитлани «маркъу» лугъудачир. Чи чалан алимри кхъизвайвал, «маркъу», адет яз, хуърелай вине авай, гатуз малар хъун патал къуляй шартлар (там, векъ, яд) авай яйлахдиз лугъудай.

Бязи лезги хуърера дагъларин ценерив гвай къалин тамузни «маркъу» лугъуда.

Севда АЗИЗРИН

ДИДЕД ЧІАЛ ЧИРЗАВА

Алай йисан 15-ноябрдиз «Лезги газетдин» редакцияда кылин редактор Мегъамед Ибрагимова программист, интернетдин "Лезги ким" проектдин регъбер Эмран Гъусейнова галаз санал Интернетдин күмекчилди лезги чалай 8 лагъай тарс кылы тухвана. М.Ибрагимова вичин фейсбуқдин чина идакай икI кхъенва: «Шукур хурай Аллагъиз, чахъ

къецепатан ульквейра авай лезгий-риз хайи Чіал чирдай мумкинвал ава. Кье чна лезги Чіалан алфавит чирна акъалттарна. Гъульгъунал алай къве гъафтеда кылы фидай тарсара чи редакцияда кардик акатнавай мектебда кіелзай лезги стхайри, вахари чини умурда сифте яз лезги Чіалал кіелда. Чун макъсаддив агадынава. Им чехи бахт я!!!»

Подписка

2020 - ЙИС ПАТАЛ ГАЗЕТ КХЫХЫ!
газетдин сайт: lezgigazet.ru
+7 989 653 42 35
@lezgigazet
e-mail: lezgiGazet@yandex.ru
Индекс:
йисанды - 63249

ГАЗЕТДАЙ
ЛЕЗГИЙРИН ТАРИХДИЗ, ЧІАЛАЗ
«ЛЕЗГИ ГАЗЕТ» КХЫХЫ!
МЕДЕНИЯТДИЗ, ДИНДИЗ ТАЛУҚЫ
ВА МАСА ХАБАРАР
КІЕЛИЗ ЖЕДА

КХЫДАЙ КЫЙМЕТ:
Почтадин отделенийрай:
йиса - 917 м.
ругуд вацра - 458 м.
«Дагпечатдин» киоскрай:
йиса - 456 м.
ругуд вацра - 228 м.
Редакциядай:
йиса - 325 м.
ругуд вацра - 162 м.

КҮФ ФИКИРДИЗ!
Газет кхынин патахай супар хайитта,
8928-584-16-72
нумрадиз зенг ала.

Чи адрес: Махачкъала, Насрутдинов проспект, 1 а. 7- мертеба.

ТАКАБУРВАЛ ТИЙИН

И муквара са мэрекатдал та-
кабурвал квай бязи ксар акуна-
чиришта, за и чарни кхъидачир. А
ксари чеб яцIуз къаз, чна икI авурди я,
чна акI авурди я лугъуз, садазни рахадай
мумкинвал гузвачир. Абурукай са кас
Урсатда ківалахзавай карчи тир. Эхир-
ни за абурувай жузуна:

- Я стхаяр, күн икъван такабурдаказ
рахазва, лагъ кван, күне вуч авунвайди
ята.

Са касдиз суалдикай хуш атанач ва
ада лагъана:

- За Урсатда чехи ківалер эцигнава,
машинар къачунва, пулуниз пул лугъу-
зва. Мад вуч авуна кланзавайди я?

- Я стха, - лагъана за, - абур вуна жув
пataldi авунвай крап я. Халкъ пataldi
вуч авунватта лагъ кван. Гы кесибдиз
кумек гана, гы хурые абадвилер тухва-
на? Алакунар авай гы лезги жегъилдиз
кумекдин гылъ яргын авуна? Гы лезги
газет, гы лезги ктаб кіелна?

Зи суалар къуйдиз вегъей къванер

РЕДАКЦИЯДИЗ ЧАР

хыз, жаваб авачиз амукъна. Мэрекатдал
хъайи ихтилатри жуваз гзаф эсер авур-
виляй такабурвиликий веревирдер ийиз
гаттумна. Гы инал зи рикIел чи чехи
шаир, алай йисуз Дагъустанда, Азербай-
жанда, Урсатда, гъакIни бязи къецепа-
тан ульквейра вичин 150 йисан юбилей
къейд авур СтIал Сулейман хтана. Ада
такабурвал квай ксар фикирда къуна
гъикъван хъсандин лагъанва:

Фагъумна за, гъарда вичел,
Твар эцигна хан ийида.
Акъуллудаз тағуз мажсал,
Кылди дуван ийида...

Гъакъикъатдини, бязи вахтара чи
хайибуру чин веледрал «хан», «бег»,
«шагъ», «султан» хътин гафар гилиг-
навай тъварар эцигиз гъвчизамаз
абурук такабурвал кутаз алахъда. Та-
кабурвал жуван гъалдал, ахлакъдал
рази хъунин гъал я. Жув жуваз беген-
миш яз, жув масадбурулай вине къаз-

вай гъал я, лавгъавал я. Ихтиин инсанри
зун гъахъ я, зун гужлу я, за жуваз клан-
дайвал ийида лугъуда.

Уруссин парапсихолог, машгъур
алим С.Н.Лазерева хъсандин лагъанва:
«Инсандин руғыдан виридалайни зиян-
лу гысс такабурвал я. Ада инсандик ви-
челай разивал, пехилвал, вич яцIуз къун
ва маса Чуру къилихар кутада.»

Ша чна и гафар хъсандин рикIел
хүн. СтIал Сулейманан ва чи маса къ-
елемэгълийрин такабурвал негъзвай
эссеңрикай нетика ххудин. Садрани та-
кабурвал тийин. Жувалай алакъдайвал,
рикIин сидкъидай хайи халкъ патал-
ди са вуч ятIани ийиз алахъин.

Оруж ОРУЖОВ,
Кідар райондин
Манкъулидхуры

“MEL” FESTİVALİN QALIBİDİR

Noyabrin 1-də Azərbay-
can Dövlət Akademik
Musiqili Komediya Teat-
rında Ənənəvi Respublika Folk-
lor Festivalının bağlanış mərasimi
mi olub.

Tədbirdə Mədəniyyət naziri
Əbülfəs Qarayev çıxış edərək
bildirib ki, respublikamızın pay-
taxt və regionlarında 2019-cu
ilin sentyabr-oktyabr aylarında
festivalın seçim mərhələsi keç-
rilib. Ümumilikdə festivalda 80

folklor kollektivi iştirak edib.
Seçim mərhələlərində uğurla
çıxış etmiş 21 kollektiv bağlanış
mərasimini dəvət olunub.

Sonra festivalın qalıbları mü-
kafatlıdırılıb. “Xəmsə” folklor
rəqs kollektivi (Gəncə şəhəri)
birinci, “Mel” folklor kollektivi
(Qusar rayonu) ikinci, “Zopu-zo-
pu” etnoqrafik folklor rəqs an-
samblı (Qəbələ rayonu) üçüncü
yerə layiq görülüb.

Anna HƏSƏNBƏYOVĀ

САМУР

Baş redaktor
Sədaqət KƏRİMÖVA

Redaksiyamızın ünvani: AZ 1073
Bakı, Mətbuat prospekti,
“Azərbaycan” nəşriyyatı,
3-cü mərtəbə, 101-ci otaq.
www.samurpress.net
www.sedagetkerimova.com
e-mail:sedagetkerimova@gmail.com

Hesab nömrəsi:
26233080000
“Kapital bank”ın 1 saylı
Yasamal filiali
kod 200037
VÖEN 130024708

“Azərbaycan” nəşriyyatında çap olunmuşdur.

ГАФАРГАН

Хъалаш	- чехи эчел
Хъамаш	- акъулдикай къери
Хъапацай	- кубут
Хъар	- яд гузвачир чил
Хъархъам	- вижесуз кас
Хъемпар	- чуҳверрин сорт
ХъецI	- кин
Хъилгар	- ағали
Хъинбуба	- гъилерал алаз къекъве- дай кас
Хъоф	- нефс
Хъуцан	- къекъерай акъатайди
ХъуцIу	- цайлахан
Хъуч	- къвачин рехъ
Хъяр	- къоф алай тъвал, лаш
Хъумег	- цукIвар
Хъиртиш	- дамар
Хъемп	- шакъундах (къугъунрин тъвал)
Лелев	- чакъал
Кеш	- руфунин кълан
Къалтахчи	- пурар расдай устIар
Лахъурт	- лагълагъ
Цур	- къирав
ТерленцI	- тай, тайлункI
Шубат	- деведин нек
ГихлинцI	- стаканар галукъайла акатдай ван
Агулдуң	- далда къун
Къвалаба	- къвал-къвала
Тапхур	- балкандин руфуникай гъана кутбундай чул
Къвечхел	- къве рекъин хев
Чаба	- ЧарчI къур инсан
ЦирицIар	- къарагъят
ЧахачIах	- хряш

РикIел хуъх!

ГЬАРФАР ДУЪЗ КХЫН

Гафар дегиши хайила са къадар дүшшүшра
абурун дибра авай ачух сесер дегиши жеда.

Глаголарин дибра, гафар дегиши хайила гы
ачух сес ван къвевзатIа, гъдан гъарф кхъида.
Месела: гун - гана, ксун - ксана, гъун - гъиз
- гъана ва мсб.

Са слогдин существительния дегиши хайи-
ла, абурун дибра авай ачух сесер я зайиф хүн, я
мыхиз кважын мумкин я.

Эгер дибда авай ачух сес мыхиз кважын
хайитIа, ам ачух гъарф авачиз кхъида. Месела:
хак - хкар, карч - крчар, хар-хъар.

Эгер гафар дегиши хайила, дибда авай ачух сес
зайиф жез хайитIа, дибда гы авай ачух гъарф
хъида. Месела: кицI - кицIер, сикI - сикIер,
түб - түпар, кал - калер, ківал - ківалер, кац
- кацер ва мсб.

Ихтиин бязи гафара, абурун дегиши хайила,
дибда авай ачух е гъарфунин чкадал и гъарф
кхъида. Месела: хеб - хипер, хел - хилер, хер -
хирер ва мсб.

Са къадар гафарин дибра, абурун дегиши хайи-
ла, гы вилидай авай гъарф кхъида. Месела:
хев - хевер, цегъ - цегъер, хъвер - хъверер.

Бязи дүшшүшра гафар сад-садавай чара
авун патал абурун дибра авай ачух гъарфар хв-
на кхъида. Месела: ник - никIер, чиг - чигер.

İndeks: 5581
Sifariş: 3960
Tiraj: 2000
Tel:(012)432-92-17